

קפה "ניו יורק" בלונדון

אגון א. קיש

בתחילת המאה העשרים הופיעו בלונדון היהודית שלושה יומונים ביידיש, ולצידם שפע של כתבי עת ביידיש, אנגלית ועברית (כדוגמת "המעורר" של י.ח. ברנר). עתונאים יהודים, בכל מקום וגם בלונדון, נטו ונוטים להיפגש במקומות קבועים. כזה היה בית הקפה "ניו יורק" ברובע וייטצ'פול במזרח לונדון, עליו מספר העתונאי הנודע אגון א. קיש. אך תחילה כמה שורות על ייחודו של קיש, מפרי עטה של ד"ר מרגריטה פזי:

אגון ארוזין קיש (1885 – 1948) היה עתונאי ופובליציסט, שנולד בפראג למשפחה יהודית מהמעמד הבינוני. כבר בגיל צעיר גילה את נטיותיו העתונאיות. את חניכותו עשה בעתון "פראגר טגבלאט" בשנים 1904-5, ומאוחר יותר השתייך במשך 7 שנים (1906 – 1913) לצוות העתון "דויטשה צייטונג בוהמיה". במלחמת העולם הראשונה שירת קיש בבלקן, עד שהוצב ליחידה עתונאית, ששהתה בבלקן ובווינה. בשנת 1918 הוא השתתף באופן פעיל ב"פוטש האדום" בבירה האוסטרית. מ-1921 עד 1933 עבד בברלין כעתונאי חופשי ("פרי לנסר"). לאחר שריפת הרייכסטג נעצר, ושחרורו התאפשר רק לאחר התערבות ממשלת צ'כוסלובקיה. לאחר מכן הוא חי ועבד, עד 1937, כעתונאי בפריס. במהלך מלחמת האזרחים בספרד הוא שירת בבריגדה הבין לאומית, שלחמה לצד הממשלה הרפובליקאית. ב-1939 הגיע לארצות הברית, ושנה לאחר מכן עבר למכסיקו. ב-1946 חזר לפראג.

אפשר לאבחן שלוש תקופות בכתיבתו של קיש: הראשונה, בין 1918 ל-1925, בעת שמאמריו לא נשאו חותם פוליטי ברור; השנייה, מ-1926 עד 1933, משיצא במאמרים מתרסיים נגד "הבורגנות הפרלמנטרית", והשלישית, מ-1933 עד 1947, כאשר אכזבתו מהשפעתו המועטת מדי של השמאל בענייני העולם הביאה לדעתו לנסיגתו הבלוטת.

הכוח המניע בעבודתו העתונאית של קיש היתה השאיפה לדלות את האמת, אבל באופן אינסטינקטיבי הוא ידע מה למחוק ומה להדגיש, כדי להעביר לקורא את התרשמותו. הוא ידע את חשיבות הפרטים והצורך בשילוב הומור כמו גם עצב, כדי להכניס שכנוע לסיפור עתונאי. הוא לא רק חנך סוג חדש של רפרטז'ה, אלא העלה אותו לרמה ספרותית גבוהה, וכמה ממאמריו יכולים לשמש דוגמה ליצירות מופת ספרותיות. כדי לעשות צדק לכתיבתו, ראוי לכתותו לא "העתונאי הממהר", כי אם "העתונאי הידען". הוא היה כותב התיסטוריה של זמנו. ייתכן, שהמיטב שלו הוא מן התקופה הראשונה דווקא, בה רגש החובה וההקפדה על פרטים טרם הוסתרו על ידי אמונתו המאוחרת, כי האמת ברפורטז'ה חייבת לשרת את המטרה הפוליטית-אידיאולוגית.

מאמרו של אגון א. קיש תורגם לעברית על ידי יהודית רייפןרונן.

הדגים האפויים, להנאתם של האורחים. בצד, ניצבו שניים או שלושה שולחנות, שם עסקו בכתיבה. האופנה השלטת כאן היתה מורכבת מבגדים גדולי מידות ועניבות שחורות. מספר גברים מגולחים למשעי היוו תופעה יוצאת דופן על רקע הגברים הדוריי הזקן, שהתגוררו בשכונת עוני זו. כמו כן, שחקני התיאטרון היידי "פאויליון" נהגו לפקוד מקום זה. התיאטרון שכן מעברו השני של הרחוב, בדיוק מול בית הקפה.

למותר לציין, שבעל בית הקפה נודע בנטייתו הספרותיות. מעת לעת שיחק כשחקן דרמטי חובב בתיאטרון שממול. נוסף לכך, עבד מדי פעם בהוצאת גיליון שבת של "העצות" (Ezgeben), אשר הופיע כנספח ספרותי להוצאה ביידיש. על בעל בית הקפה נאמר, כי היה ידוע בחסביך האסוציאציות. כלומר, בין אם דיווחו לו על מעללי הסופר-גייסיות, או על ויכוח משעשע שהתרחש

בלונדון, לא היו כנמצא בתי קפה בהם הסתופפו אנשי הבורמה, כפי שמקובל בעולם כולו וכמה שמכונה בפי הבריטים ה"קונטי-ננט". (ה"קונטיננט" – כינוי של זלזול בפי הבריטים כלפי אירופה, הנמצאת מעברה השני של תעלת למנש). דפוסי ההתנהגות הקפדניים-פוריטניים בלונדון וייתכן כי גם ה"בדידות המזהרת" של האי הבריטי – כל אלה תרמו לכך, שבתי הקפה הבורהמיים אשר ייחדו את משוררי פריס, ברלין, מינכן ווינה, לא הועתקו על ידי הבריטים ללונדון.

יוצא דופן, אם כך, היה בית קפה למשוררים וסופרים במזרח לונדון, שכונה "בית קפה ניו יורק". לפי שם בית הקפה לא יכולת לדעת, כי נהגו לבקר בו יהודים מגליציה, בוקובינה, אוקראינה וארץ ישראל. ועוד נקודה חשובה: שלטה בו היידיש.

אולם בית הקפה היה קמור ונמך בגובה קומת הקרקע. מהמזנון עלה ניחוח ריחם של

שולט בידיש וזאת כדי לתמוך באמצעי תעמולה ועתונות באנרכיסטים. הוא מאמין באהבת האדם, בעזרה הדדית, בטולסטוי ובלוצ'ני. לפטר קרופוטקין, האנרכיסט הקשיש החי בבריטון בפרישות מהציבור, לא העניק משקל רב כמו לקרפוביץ, שהרג ביריה את שר התרבות הרוסי בובולפוב. עתה, מתגורר קרפוביץ בלונדון, עובד למחיתו כמסגיסט ומנהל אורה חיים בורגני. לכבוד יום הולדתו המאה של בקונין, נאם צ'רקסוב באספת אנרכיסטים, טיפר על ילדותו, על המהפכה בשנת 1848 וכיצד עלה על בריקרות ונלחם בדרודן לצידו של בקונין.

עם האורחים הלא-יהודים הקבועים של בתי הקפה בוויטצ'פל רוד נמנים עתונאים, שנשלחו לכאן מפליט סטריט, ככתבים מטעם ה"לונדוןר ולטבלטר", אשר כותבים על חי הגטו היהודי.

בקפה הבהמה לא רצוי שהמלצר, ג'ו, המומתה לספרות, יעדר. אמנם אין הוא ממונה על צבא העתונאים, אך מכיון שהיה רגיל לשהות במחיצת אוטודידקטים, ניהן לא רק באישיות מיוחדת, אלא בעיקר נודע כבר סמכא בתחום מדעי הרוח. האדון ג'ו, אדם מלומד, השתתף כ"שומע" בקורסים לפילור סופיה בברן והגיע ללונדון על מנת להמשיך את לימודיו. מאחר שהיה חסר כל פריטה הפך למלצר. בבית הקפה בוויטצ'פל אין איש יודע אם הוא מעריך את אורחיו הקבועים או בו להם. זאת באווירה חסרת מנוח של בוהמיינים ללא מולדת.

* מידע נוסף על עורך ה"ארבייטער-פריינד": שמו היה ורודלף רוקר. הוא היה מהפכן גרמני, שערך את העתון האנרכיסטי הזה במשך כעשרים שנה (1895—1914). בשנים 1900—1908 ערך גם את הדו שבועון האנרכיסטי בידיש, "ג'רמיל".

בקטעים מלודרמטיים בזמן המחזה עצמו. הקהל הביע את התלהבותו הכנה מהביצוע המבריק בשריקות התפעלות.

כהרף עין אנו למדים להכיר את כל אורחינו. אלה שעניין הכתיבה מהווה עבורם אמתלה בלבד, אלה שעבורם זו עבודה רוחנית. מוצג בפנינו אדם, תולעת ספרים, ראשו כפריזמה המונחת על צווארו. הכל מלגלים על עצלנותו ומספרים, כי המציא שיטת כתיבה בידיש על מנת שיוכל לכתוב בשתי שורות בלבד. אדם זה עבד בהוצאה לאור בידיש. כמו כן ערך את חיבורי ישראל זנגוויל, בצינו בפתיחה כי "זנגוויל הוא סופר קתולי בכל רמ"ח אבריו..." למן העת שהיא אין הוא זוכה להצעות עבודה, ולכן הוא מבקש מאתנו שני שילינג בהקפה. רזה וכחוש יושב בבית הקפה המשוור. מומחיותו בחריזת חרוזים, המשל-בים את שתי השפות, יידיש ואנגלית. למשל, הפזמון החזור בשירו "חייט הלולאות":

"I am a Jiddischer
Buttonhole-finisher..."

(אני יהודי)

המכין לולאות לכפתורים)

כנער בן 19, סירב המשורר להיות רב וברח בשעתו מהסמינר בלודו. כל שאיפתו לכבוש את העולם כמשורר, כסופר, כ"מקס ברוד השני".

בוויטצ'אפל מופיעים שלושה יומנים (בידיש) בפורמט גדול — "די צייט", "יודישה ז'ורנאל" ו"עקספרעס" הם שונים בהשקפתם הפוליטית, אך מאותדים במלחמתם נגד התעמולה המיסיונרית החזקה ובמאבקם נגד חוקי ההגירה והאנטישמיות.

העורך הראשי של השבועון האנרכיסטי* בשפה היידיש "ארבייט-פריינד" הגו גרמני נוצרי, שהיה בעל בית דפוס במייניץ. הוא עצמו

בקן רחוב בין מיסיונרים, תמיד ידע לספר משל מאת קרילוב, אשר על פי רעתו התאים למקרה הנאמר. את האדון בעל הזקן המתודד בקצהו, מברכים הכל, אך מעטים הם אלה שידעו את שמו. הוא הוכר כ"אברמל" — פסבדון בו השתמש בחותמו על מאמריו הסטיריים. להלן קורות חייו כמהגר אינ-טלקטואלי בוויטצ'פל. בנו של סוחר עצים מבבורוסק, אשר בנערותו לא נאלץ להתמודד עם פיתויי ההתבוללות. אדרכה, הוא הוכרח ללמד תלמידים פרטיים במשך כל תקופת לימודיו בגימנסיה, מאחר שברוסיה חל על תלמידים יהודיים ה"נומרוס קלאוזוס". כרופא הגיע לברלין, והתארים לשחקנית קלרה בלייכמן. זו שיחקה עם קבוצת שחקנים יהודים, ביניהם הוריה, בתיאטרון "פולמן" בסימטת שונהאוס וכן בתיאטרון "קונקורדיה" ברחוב ברונק. על מנת שלא להמתין תקופה ממושכת לניירות הרשמיים, נישא בלונדון ונשאר בוויטצ'פל. בשולחן לידו, יושב חוקר ספרות והיסטוריה בידיש. ניתן להבחין בצווארו בלבד על שתי מורסותיו. הוא עוסק במחקר מחזה יידי דרמטי בארבע מערכות מאת המחבר וולפסון אשר הופיע בשנת 1796 בפוזן. מחזה זה גילה במזיאון הבריטי.

את מנהל ובעל תיאטרון "פאווליון", יוסף קסלר, ניתן להכיר על פי הדרמה "המלך ליר היהודי". המנהל הכללי אינו מופתע כלל מכך, שהמבקרים הרציניים מציינים מידי יום ביומו, כי השחקן, מר הוכשטיין מצוין, וכי לשחקנית, הגברת ולרשטיין פנים יפות. הוא מצר על כך, שאנו ראינו את מר המבורגר, הקומיקאי, במחזה דרמטי. לדעתו, יש לראותו אך ורק בקומדיה.

כולנו סבורים, שהמנצח ניגן בהצלחה רבה, בידו האחת, במפוחית פה ובידו השנייה ניצח על התזמורת הן בהפסקה שבין המערכות, והן

רקוויאם ל"טלומצקה 13"

בער י. רוזן

15 בספטמבר 1939.

זוהי הפעם האחרונה שנפתחה הרלת של רח' טלומצקה 13, כדי לקבל את האורחים הקבור עים והאירעיים.

היה זה היום החמישי של המלחמה. גייסות היטלר חדרו כבר עמוק לתחום פולין, וכמו כגזר דין בלתי נמנע נעו קדימה, בצעדי ענק. בכל שעה התקרבו יותר ויותר לשערי הכירה וארשה.

נשיא המדינה כבר עזב. במיינסטריונים ארזו את החבילות, בכדי להתחמק מהעיר ולזוז בכיוון הדרומי-מערבי של המדינה. אוכלוסיית וארשה לא ידעה בדיוק מה הוא המצב ועד כמה הוא רציני ואיום. היא לא ידעה, כמו כן, שהממשלה נמלטת, ששעותיה של וארשה ספורות, שהמלחמה אבודה.

ב-12 בצהריים ישב ועד החטיבה היהודית של סינדיקט העתונאים הווארשאי ברחוב טלומצקה ודן בשאלה, איך לבצע מבחינה טכנית את פינוי כל העתונאים עם משפחותיהם, ואפילו עם מטען מסריים. כן נדונו האפשרויות הטכניות להוציא מהעיר מכוונות סידור של מערכת עתון יהודי. החברים הפולנים העלו אפילו אפשרות להוציא מהעיר מכוונות דפוס רוטציונית. לפי תוכניות הממשלה, על כולם לצאת בכיוון לובלין, שם תמצא הממשלה, ושם תקום עתונות — לכל הפחות עתון אחד פולני ואחד יהודי.

בהתייעצות זו עובדה תוכנית זמנית, נרשמו שמות החברים, מה יעשה כל אחד ומה יש לעשות בהקדם. כילינוביץ' ידאג לאמצעי תחבורה — עגלות גדולות רתומות לסוסים בשביל כולם — כולל המשפחות, בער י. רוזן ינהל את הקופה, ופנחס שוורץ יפקד על המסע. הכל תוכנן בהקפדה, ונראה לכאורה אמין ומבטיח. הכל מתייחסים לזה ברצינות קיצונית. ואולם, בפינה נידחת של טלומצקה 13 עומד לו שד הלצון וצוחק לתוך אגרופו — כל זה כבר שייך לעבר וכבר לא מציאותי.

"טלומצקה 13" בווארשה היה שם דבר: היה זה בין שתי מלחמות העולם ביתה של אגודת הסופרים והעתונאים בבירת פולין, בה ישבו ערב מלחמת העולם השנייה כ-350 אלף יהודים. "טלומצקה 13" — שם נרדף לאגודת הסופרים והעתונאים בווארשה — חרב בשואה, אולם חייו הגיעו לקיצם עוד קודם לכן, משנכנסו הנאצים לווארשה. על יומו האחרון של הבית מספר בער י. רוזן, בספרו "טלומצקה 13", ממנו נלקח הפרק המצודף. הפרק הכתוב יידיש תודגם לעברית על ידי אברהם הנדלזלץ.

בשעה שלוש כבר חדלו העתונאים לדבר על התוכנית ה"גדולה". התוכניות קוצצו בהרבה. שוב אין מדברים על פינוי מכוונות סידור והדפסה, אפילו לא על פינוי משפחות העתונאים, גם לא על פינוי העתונאים ללא משפחותיהם. המדובר עתה רק בפינוי כמה עשרות עתונאים. מתנהל משא ומתן עצבני דרך הטלפון עם פקידי ממשלה בכירים ועם הנהלת סינדיקט העתונאים הווארשאי — על המספר הכולל של עתונאים, שיעזבו בלילה את וארשה ברכבת הממשלה. מתווכחים על מספר העתונאים היהודים שיתקבלו לתוך הרכבת. עומדים על עשרים וחמישה, אבל כבר אחרי שעה מצטמצם מספרם לחמישה עשר. מצב הרוח בטלומצקה ירוד. הכל מבינים עד כמה המצב חמור. הטלפון פועל ללא הפסקה. אנשים יוצאים ונכנסים — וכך חולפות השעות. מגיע הלילה. חושך מוחלט ברחובות. חושך — ברחובות ובלבבות אנשי העיר.

לרשות העתונאים היהודים הועמדו, כאמור חמישה עשר מקומות ברכבת. המספר עלול להצטמצם, להגיע לאפס. חמישה עשר מקומות — מה אפשר לעשות עם מספר כה זעום, אפסי? איך לחלק את המקומות? למי להעניק מקום, להצילו, וממי לשלול את ההצלה? יש המוותרים על המקום. הם אינם רוצים לעזוב בלי בני המשפחה ולהשאירם לבד; מחליטים להישאר עם המשפחה בווארשה. בכל זאת מספר הרוצים לצאת עולה על חמישה עשר. נקבעת רשימה: משה אינדלמן, נח פריי, לוצקי, הלל צייטלין, הנריק ארליך, ב. שעפנער, ש. י. סטופניצקי לאואר קאהן, פנחס שוורץ, דוד פלינקר, נתן שוואלבה, ברנרד זינגר, אהרון איינהורן, ד"ר גוטליב, אלחנן צייטלין, בער י. רוזן.

ערב. השעון נע קדימה. בטלומצקה 13 יושבים אנשים עם תרמילים קטנים לצידם, משוחחים, וחושבים בקול, בקול רם. כל אחד

מעביר לבדו את חשבון הנפש שלו. לא נותנים עצות אחד לשני, לא מגסים לשכנע זה את זה. מצב רוח קשה, אווירה חונקת. אהרון איינהורן — שקט, נבון ומחושב — מחליט: הוא אינו נוסע. הוא חוזר הביתה עם תרמילו. הוא כבר היה פליט בזמן מלחמת העולם הראשונה ומכיר את הטעם. איש זקן הוא ושוב אין בכוחו לחזור על כל מה שעובר על פליט. הדבר — הוא אומר — פשוט. את כל יהודי וארשה הרי לא ישחנו. שלוש מאות וחמישים אלף יהודים לא יחסלו. החיים יהיו קשים, יהיה רע, נסכול כולנו ואם — ואם חלילה — יחסלו את כל היהודים בווארשה, את כל העדה שלנו — אז גם את צווארי אני אתן. אתם שומעים, יהודים? גם אני אתן את צווארי.

איינהורן עמד בדבריו. נשאר. ונתקיים בו גם הדבר השני, שלא איינהורן ולא איש מסביבתו האמין שיקרה. כל יהודי ווארשה חוסלו, וגם הוא — אהרון איינהורן נתן את חייו.

שרר שקט, כשנפלו דבריו של איינהורן. דממה עמוקה עוד יותר נפלה, כשסיימם דקות ארוכות של שקט-מוות.

— ואני נוסע — נשמע קולו החזק של הישיש סטופניצקי. אני כבר זקן ועייף — ואני הולך. איני מסוגל להביט בפרצופיהם. איני רוצה שיחלפו לנגד עיני קלגסי היטלר. איני רוצה לראותם כל זמן שאני חי.

הוא הלך ולא הגיע. באמצע הדרך, בלו-

בלין, נשאר, חזר לווארשה, לתוך הגיטו, ובכיכר הגירושים מצא את מנוחת עולמו. זמן קצר לפני הגלייתו לטרבלניקה נטל רעל. באותה הדרך הלך גם חברו ממערכת ה"היינט", ח. גאוזה.

ויתרו על יציאתם שורה שלמה של אנשים: משה אינדלמן, הלל צייטלין, אלחנן צייטלין הנריק ארליך. זה האחרון אמר, שאין זה מציאותי שהוא יעזוב את וארשה. לפי שעה אין הוא יודע אם ילך ומתי. מתנהל משא ומתן מר במעגל קרוביו ומכריו. שום שכנוע אינו עוזר. מקומו מתפנה, ורבים המועמדים, הרבה מעבר למספר המקומות. האולם בטלומצקה מלא. בעיר שוררת מהומה ומבוכה. כולם כבר יודעים. נמשכת הזרימה לטלומצקה. הנה רחל אאורבאך. היא בוכה:

— איפה אתם משאירים אותי? רחמו עלי, קחו אותי אתכם.

הנה בא סגלוביץ. פניו צהובים, לחייו שקועות. מתחת עיניו קשתות שחורות, אך בפנים, בחור עיניו אישונים בוערים.

— אני לא אעמוד בזה, קחו אותי אתכם. פה אגוע, אתם שומעים? חברים, אני אגוע. הוא מדבר בקול שבור, דמעות חונקות את גרונו. צורתו הגבוהה, הרזה, נשברת. והנה הוא נופל.

נתתי לו את מקומי. המקומות שהתפנו קודם תפוסים כבר על ידי אחרים.

— החלטת לא לנסוע — נפל לזרועותי משה אינדלמן.

— מזל טוב, אנו נשארים. לא לשבת בחיבוק ידיים.

והוא סופר רשימה שלמה. הוא, איינהורן, כילינוביץ' אני וכל האחרים. אנחנו נפעל, נביא עזרה לאוכלוסיה היהודית. עזרה כלכלית — העבודה היחידה, שאנו יכולים וצריכים לעשות.

— כבר מחר — הוא צועק — נקרא לאספה של כל פעילי הציבור ונתחיל לבנות רשת שלמה של אירגונים יהודיים, של עזרה סוציאלית. כבר עכשיו, לפני שהם נכנסים.

בשעה 11 בלילה שילמתי, לפי החלטת ההנהלה, 200 זלוטי (40 דולר אמריקאים) לכל אחד מהיוצאים. 5000 זלוטי (1000 דולר) לקח איתו שוורץ — מנהל הקבוצה היוצאת; לכל אחד מהיוצאים נמסר בסוד היכן עליו להתייצב; התחיל השלב הקשה והמכאיב — הפרידה.

נפרד ממני סגלוביץ'. הוא בוכה על כתפי, מתייפח על 57 שנות חייו, שחי עד עכשיו — והולך לו. נפרדים שוואלבה, סטופניצקי, גוטליב, ווגמן. מתנשקים, בוכים, מאחלים אחד לשני — להתראות.

ולאט, לאט, יחידים, עם תרמיליהם ביד, יוצאים מטלומצקה. ההליכה קודרת, כאילו מוציאים בר מינן.

בחצות ננעלה הדלת של טלומצקה 13, כדי לא להיפתח לעולם. זה היה היום האחרון של טלומצקה 13.